

Дмитро Ващук

До питання про напад турецько-татарських військ біля м. Дубно на рубежі XV–XVI ст.*

У статті проаналізовано два документи із Відділу рукописів Російської національної бібліотеки (м. Санкт-Петербург). Вони є фрагментами одного великого документа, в якому міститься інформація про напад турецько-татарського війська на Польщу і Волинь. Перший документ — це лист великого князя литовського повітовому уряднику (особа невідома) із відомостями утікача на ім'я Бут. У другому документі маємо свідчення безпосередньо самого Бута, який втік від турків з м. Дубно. На обох фрагментах відсутні датування, місце написання, печатки та філіграні, які б допомогли встановити можливу дату нападу. Проаналізувавши інформацію із цих документів, ми робимо припущення, що Бут розповідав про похід, який відбувся у період між липнем 1498 і липнем 1500 р. У кінці статті здійснено публікацію обох документів.

Ключові слова: Велике князівство Литовське, м. Дубно, турецько-татарські війська.

Two documents from the Russian National Library Department of Manuscripts (Saint Petersburg) are analyzed in the article. They are the fragments of one long document containing the information about the attacks of Turkish and Tatarian troops on Poland and Volhynia. The first document is the letter of Grand Duke of Lithuania to a district constable (the personality is not identified) containing the records by a deserter named as Bout. The second document contains the testify of Bout who escaped from the camp of the Turks in city Dubno. Dating, the place of origin, stamps, and watermarks could help to establish an eventual date of the attack which is missing in both fragments. Having analyzed the information from these two papers, we speculate that Bout told about his military campaign between July 1498 and July 1500. At the end of the article the both documents are published.

* Науково-дослідницька робота у Відділі рукописів Російської національної бібліотеки (м. Санкт-Петербург) здійснювалась за фінансової підтримки Німецького історичного інституту в Москві.

Keywords: *Grand Duchy of Lithuania, city Dubno, Turkish and Tatarian troops.*

Для українських земель Великого князівства Литовського (далі — ВКЛ) дуже серйозною проблемою були набіги татарських військ. У той же час відомості про напади саме турецьких військ є не частими. Знайдені нами два документи у Відділі рукописів Російської національної бібліотеки (м. Санкт-Петербург) підтверджують, що турки, також як і татари, здійснювали набіги на українські території з метою грабежу.

Ці джерела являють собою два фрагменти одного великого документа, в якому міститься інформація про напад турецького і татарського військ на Польщу і Волинь. Вони знаходяться в двох різних фондах: один зберігається у Ф. 971. Авт. 125 (Зібрання автографів П.П. Дубровського). — № 5. — Арк. 1; інший у Ф. 293 (Західно-Руські акти). — Оп. 1. — Од. зб. 13. — Арк. 1.

Перший документ — це лист великого князя литовського повітовому уряднику (особа невідома), в якому містяться відомості якогось утікача на ім'я Бут. Останній стверджував, що на замок Дубно напали турки. Потім 8000 з них пішло на Польщу, а 6000 залишилися на Волині. У зв'язку з цим господар наказував уряднику негайно виїжджати зі своїми слугами і військом («конне а зброине») до м. Берестя і там чекати подальших наказів від гетьмана. Останній повинен був вказати час і місце наступного збору.

У другому документі містяться свідчення безпосередньо самого Бута, який втік від турків у неділю з м. Дубно. По-перше, він повідомив про те, що на Польщу пішло 8000 турків під проводом Каїка, воеводи келейського, білогородського і добрицького. Крім цього, на Волині залишилися 6000 турків (щоправда, в самому документі вказано 11000, але, вочевидь, що помилився писар) і 1000 татар, а з ними вже рік присутній дехто Дашовлуй Санчак. По-друге, метою військового походу, на його думку, було здобуття полонених. Крім цього, війська в Польщі і на Волині мали діяти самостійно, але невідомо, якими шляхами вони підуть. По-третє, якщо не вдасться набрати полонених, то турки планували взяти в облогу якесь місто. Також Бут згадував татар Добрицьких та Кілейських із досить цікавою характеристикою: «люди посполитый, добрый и теж подлейший, а толко, дей, с ними две ручницы».

На обох фрагментах відсутні датування, місце написання, печатки та філіграні, які б допомогли встановити можливу дату. Спробуємо це зробити, проаналізувавши інформацію з документів. По-перше, у них мова йде про замок Дубно. Згідно джерел, село Дубно отримало статус міста привілеєм Олександра Ягеллончика 6 червня 1498 р. Зокрема, князь Костянтин Ост-

розький отримав право «село своє Дубно, зване в землі і окрузі Острозькій розташоване, і мешканців усіх нині і в майбутньому там осілих з права сільського на міське право переводимо (Олександр Ягеллончик. — *Д.В.*)..., дозволяємо зводити будівлі і розбудовувати, і на вільність усіляких людей»¹. Відповідно похід не міг відбутись раніше, ніж пожалуваний привілей.

По-друге, у першому документі вказаний невідомий князь, гетьман. Ним міг бути або Костянтин Іванович Острозький, або Семен Юрійович Гольшанський, оскільки обоє були князівського походження. На наш погляд, мова йде про першого, який обійняв посаду гетьмана у 1497 р. і перебував на ній до липня 1500 р., коли потрапив до московського полону після Ведрошської битви, з якого звільнився тільки у 1507 р. і отримав назад гетьманську посаду². Інший князь, С. Гольшанський, перебував гетьманом короткий проміжок часу до 1501 р.³ Після нього до 1507 р. було ще двоє гетьманів: Станіслав Кезгайло (1501–1503)⁴ та Станіслав Кішка (1503–1507)⁵, однак вони не були князями.

Згідно існуючих джерел та досліджень, під кінець XV ст. напади татар на українські землі ВКЛ надзвичайно посилились. Зокрема, за інформацією О. Гваньїні, тільки упродовж 1498 р. відбулось три великих походи (травень, липень і листопад) по теренах Поділля та Галичини, у яких взяли участь молдавани, валахи, турки і татари⁶. Не менш «активним» був і 1499 р., сповнений дрібних татарських набігів⁷. Зокрема, восени сини перекопського царя Менглі-Гірея вчинили напад на «Волинську землю і спалили місто Володимир, спустошили Берестя, а руйнували біля Белза, Красника, Туробина, Красного Ставу, Любліна, Ужендува аж до річки Вісли»⁸. Навесні наступного року татарські загоны здійснили походи на Київщину, Волинь, Белзщину та Холмщину, які не припинялись до кінця року, охопивши додатково Брацлавщину, Берестейщину, землі Львівську, Белзьку, Холмську,

¹ Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie wydane nakładem właściciela pod kierownictwem Z.L. Radziwińskiego, przy współudziale P. Skobielskiego i B. Gorczaka. — Т. I: (1366–1506). — Lwów, 1887. — S. 114–115.

² *Boniecki A.* Poczet rodów w Wielkim kśęstwie Litewskim w XV i XVI wieku. — Warszawa, 1887. — S. 232; *Уляновський В.* «Славний для всіх часів чоловік»: князь Костянтин Іванович Острозький. — Острог, 2009. — С. 19–29.

³ *Boniecki A.* Poczet rodów w Wielkim kśęstwie Litewskim... — S. 78.

⁴ *Насевіч В.* Кезгайлы // Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя ў двух тамах. — Т. 2: К–Я. — Мінск, 2006. — С. 81.

⁵ *Уляновський В.* «Славний для всіх часів чоловік»... — С. 31.

⁶ *Гваньїні О.* Хроніка європейської Сарматії / Упор. та пер. о. Юрія Мицика. — К., 2007. — С. 349–350.

⁷ *Грушевський М.* Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. — Т. IV: XIV–XVI віки: відносини політичні. — К., 1993. — С. 332.

⁸ *Гваньїні О.* Хроніка європейської Сарматії... — С. 352.

Люблінську та Сандомирську⁹. Ці три роки принесли стільки страждань та збитків, що великий князь литовський Олександр Ягеллончик згоден був платити перекопському царю Менглі-Гірею щорічну плату, аби той не чинив нападів. Принаймні така пропозиція була сформульована у таємному наказі київському воєводі Дмитру Путятичу, який мав їхати до вказаного царя з метою схилити його до союзу проти Московського царства та не допускати безчинств: «А его милость господарь наш про тебе, брата своего, хочет то вчинити: съ своих людей, съ князских и паньских, и з боярских, в земли Киевской и в Волынской, и в Подольской с каждого человека головы велить тебе по три деньга дати в каждый год. Одно бы вже твоя милость верно а правдиво помог господару нашему на того непрятеля его милости и его милости земля, и сам бы еси постерег от своих людей, ажъбы людем его милости шкоды не делали (курсив наш. — Д.В.)»¹⁰. Ми не знаємо з джерел, що на це відповів Менглі-Гірей, однак як показали подальші події, грабіжницькі походи продовжились. «Вся Україна, — писав М. Грушевський, — з виїмком хиба зайнятої Москвою північної Чернігівщини стала театром страшних спустошень татарських, турецьких, волоських. Періодично, майже щорічно набігали на них більшими або меншими відділами Татари, забераючи, що могли понести їх коні, і забиваючи або нищачи решту»¹¹. Постійна спустошеність земель ставала серйозним приводом для клопотання перед владою про певні податкові пільги. Наприклад, 15 березня 1503 р. великий князь литовський Олександр Ягеллончик на прохання владики Луцького Кирила, князів, панів та зем'ян Волинської землі «тую воловщину нашу... на дванадцать лет есмо им отпустили: в тую дванадцать лет..., не мають они нам воловщини давати». Причиною чолобитної стало розорення краю татарськими набігами: «штожь вси именья ихъ вечно скажоны (курсив наш. — Д.В.) и собраны поганьства (турків. — Д.В.), от татаръ...»¹².

По-третє, іменем Бут в акті від 2 лютого 1483 р. названий боярин князя Семена Юрійовича Гольшанського, який разом з іншими поважними особами у м. Рівне засвідчив віновий запис князя своїй дружині княгині Анастасії 2000 кіп (грошей) на маєтках Барани та Глуско¹³. Найбільш імовірно, що це саме він і є головним фігурантом документів.

⁹ Грушевський М. Історія України-Руси... — Т. IV — С. 332.

¹⁰ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 5. (1427–1506): Užrašymų knyga 5 / Parengė A. Baliulis, A. Dubonis, D. Antanavičius (tekstai lotynų kalba). — Vilnius, 2012. — P. 271. Принагідно відмітимо, що інформація М. Грушевського про те, що Д. Путятич не поїхав до Менглі-Гірея внаслідок своєї смерті, не відповідає дійсності, оскільки маємо документ за 1502 р., який адресований саме київському воєводі Д. Путятичу (Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6. (1494–1506): Užrašymų knyga 6/ Parengė A. Baliulis. — Vilnius, 2007. — P. 288–289).

¹¹ Грушевський М. Історія України-Руси... — Т. IV. — С. 334.

¹² Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6... — P. 294.

¹³ Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie... — Т. I. — С. 82. Див. також: Собчук В. Від коріння до крони: Дослідження з історії князівських і шля-

По-четверте, із доступних нам джерел за другу половину XV — першу третину XVI ст. ми не змогли ідентифікувати особу на ім'я Каїко і, відповідно, встановити терміни перебування його на посаді воєводи келейського, білгородського і добрицького. Тому, враховуючи вищеназвані аргументи, можемо припустити, що Бут розповідав про похід, який відбувся у період між липнем 1498 р. і липнем 1500 р.

Таким чином, проаналізовані документи містять цікаві звістки безпосереднього свідка подій про набіги на українські землі ВКЛ і Польщі загонів татар й турків. Безумовно, ці два уривки є частиною якогось єдиного документа, який писано пізніше, ніж описані у ньому події. Коли саме — це вже інше питання. Цілком можливо, що серед численних зборів Відділу рукописів РНБ м. Санкт-Петербург можуть зберігатися інші фрагменти, які ще чекають своїх дослідників.

Публікація документів

№ 1. [07. 1498–07. 1500]. Великокнязівський лист невідомій особі (повітовому уряднику), у якому містяться свідчення особи на ім'я Бут про напад турків на замок Дубно, а також про наступ 8000 турків на Польщу та 6000 турків на Волинь

...Вжо нам сес наш листь до твоей м(и)л(о)сти написавши.

Писал к нам кн(я)зь гетман, поведаючи, иж прибеж к нему Бут в тот час, как туркове пришли под ег(о) замок Дубен. И которыи слова тот Бут поведил: «Иж втягнуло в Лядскую землю осмь тысяч турков, а у Волынскую шесть тысяч».

Мы с тог(о) листа копею списавши, послали до твоей м(и)л(о)сти в сем н(а)шом листе. Твоя м(и)л(о)сть тому порозумеши, а про то абы твоя м(и)л(о)сть самъ со всеми слугами своими собравши и поготову был конне а зброине, тог(о) часу ничого не мешкаючи до Берестья, а повет свой вес ажбы твоя м(и)л(о)сть казал врядником своим выенати¹⁴ конне а збройне, тог(о) часу ничого не мешкаючи до Берестья. И как скоро кн(я)зь гетман их обошлет, а на который час и на котором месьтцы кажет им быти, ажбы они к нему без всяког(о) мешканя ехали, а на тот рок и на том месьтцу в нег(о) были. А про то абы в(а)ша м(и)л(о)сть чуючи таковую потребу великую, рачили ся борздо зготовити со всеми слугами своими конне а збройне навюцел...

¹⁴ Так у ркп, має бути «выехати».

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. — Ф. 971. (Собрание автографов П.П. Дубровского). — Авт. 125. — № 5. — Л. 1.

Папір. Водяний знак відсутній. Загальні розміри: 21,5x16,5 см. Кількість стрічок — 13. Стан збереження — відмінний. Чорнило світло-коричнєве. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск сильний. Без печатки. Ім'я писаря відсутнє.

№ 2. [07. 1498–07. 1500]. Свідчення Бута з Дубна про напад 8000 турків на Польщу, 6000 турків та 1000 татар на Волинь

...А то тыи речи, которыи поведил Бут, што втекъ от турков.

Так поведает, которыи, дей, люди пошли в Лядское, старшии промеж ними Каико, воевода келейский и белгородский, и добрыцкий, а с нимъ войска восемь тысяч, нижли он не ведаст, как далеко мают в Лядское поити. А што, дей, zde на Волын пошли, то Дашовлуй Санчак, што и всиж год был, а с ним шесть тысяч пят тысяч турков¹⁵, а тысяча татар. А татарове, дей, Добрыцкий и Килейский, сами, дей, люди посполитый, добрый и теж подлейший, а толко, дей, с ними две ручницы; и как, дей, обоснавши в земли и чо(о) добывши полону, мают поити из земли. И так поведает, иж тое войско из Лядское земли мает поити таки своим войском, а сий з Воляня своим войском, нижли того неведаст такил своим шляхом мают пойти, куды увошли, чили ину да куда. И тое теж поведает, так, дей, говорят, ести ся нездобудут и они мают которого города добывати, але неведаст которог(о) на имя.

А тот Бут втек в неделю з Дубна, але не знаеть с которого местца...

Оригінал: Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. — Ф. 293 (Западно-Русские акты). — Оп. 1. — Ед. хр. 13. — Л. 1.

Папір. Водяний знак відсутній. Загальні розміри: 21x16 см. Кількість стрічок — 12. Стан збереження — добрий. Чорнило світло-коричнєве. Скоропис. Почерк писаря виразний. Натиск слабкий. Без печатки. Ім'я писаря відсутнє.

¹⁵ Враховуючи інформацію з попереднього документа, тут, очевидно, помилився писар. Тому має бути так: «шесть тысяч или пят тысяч турков».